

מבוא: מנתץ הפסילים

אבייעזר רביביצקי

הוא לא היה נביא. הוא היה איש חכם, חד עין, שידע לראות את מה שאנו לא ראיינו והיטיב לצפות את שאנו לא צפינו. הוא גם לימד אותנו אל דברי הנבאים הקדומים ולקראם בהם אחררת מכל מה שהרגלנו בו. אנו נהגנו תמיד להזכיר את עצמנו בצדם של הנבאים: הרי הם דיברו "עליהם", לא علينا, הם זעקו נגד הרעים, לא נגדנו, ואנו דימינו לעמוד עם ולמחות כמותם בקהל גדול נגד החטאים ונגד החוטאים. עד שקם ישעיהו ליבובייך והפק את הקURAה על פיה: כאשר הוא ציטט את נבואות התוכחה, הנבאים קמו לתחייה ועמדו מולנו, נגדנו, תבעו את תביעתם מנתנו ומהו נגד מעשינו אנו. כאשר הרעים בקהלו את דברי יחזקאל – "עמדתם על חרבכם [...] והארץ תירשו?" – למדנו לפטע שלא רק נבואות הנחמה אלא גם נבואות הדעם נוגעות לנו ותוקפות את העצבים הרוגיים ביחסם של קיומנו.

אמרתי פעם ליבובייך שיש "הפטרה" אחת, פרק בספר הנבאים שנוהג לקרואו בתפילה שחרית של שבת, שלא התייחס רוצה להתכבד בקריאתו לפני הציבור. כוונתי הייתה למצוות דוד המלך לבנו שלמה, ערב מותו, העוסקת בנקם ובשפיכות דמים. "איני עורך סלקציה אישית במקרא", אמרתי, "אולם הרעיון שזה דברו האחרון של דוד מלך ישראל מוקומם אותו, וכך לא אוכל לשמש שליח ציבור בעניין זה". מה השיב ליבובייך? פרק זה אהוב עליי יותר מכל פרק אחר בתנ"ך. הוא בא למדנו כיצד השלטון משחית, איפלו את דוד מלכנו נעים זמירות ישראל". איני יודע מדוע הופתעת תחילת מקראייה החתנית זו. הרי זה היה האיש: מנתץ המוסכמות, אנטיתזה לכל הרגלי החשיבה שלנו, מי שערער על

כל האמיתות השגורות בפינו ואילץ אותנו לבחון אותו מחדש השכם והערב. סוד כוחו של ליבובייך לא היה ב Webseite מחדלים שהלכו בדרכו. אפשר למן על אף יד אחת את מספרם של אלה שדבקו בתורתו כנתינתה ואימצו אותה ורבה ככללה. ואולי טוב שכן. אולם מאות אלפיים, ואני בתוכם, רואים אותו מולם שוב ושוב ונו נאלצים להחמוד עמו בכוונו לנוקוט עמדה בשאלות היסוד של חיינו ומותנו, שאלות של אמונה, ערכים, מדע, אידיאולוגיה, פוליטיקה. אני כשלעצמם מוצא את עצמי מסכימים עמו, מתווכח עמו, מארים על ידו, דוחה מעליי את ביקורתו אך מתייסר שוב ושוב אל מול כוחה המהפנט.

elibivizn הצביע סימן שאלת על הכל, אך הוא עצמו היה סימן קריאה, סלע מושך, איש התשובות, לא איש השאלות. נראה שגם בכך היה טמן סוד קסמו לרבים. הם האמינו לתומם כי "יש מי שידע", יש מי שמציע פתרון ורhot ונהרץ.

אולם הוא היה גם איש אמץ', ללא חת. מעולם לא הכרתי איש שכח מעט ניסח לשאת חן בעני שומעיו. לעיתים, כשראייתי אותו נאבק בכלל ושולח את חציו השנונים לכל עבר, דימיתי בלבבי כאילו איש זה איננו זוקק כלל לחיבת או לאחבה, רק לבירור הנוקב. אמנם כן, היו גם שעות אהרות, כאשר התבוננתי בו מקרוב וرأיתי לפני פנוי דמות אחרת, אחרת מאד – חמה, אביהית, שגמ היא זוקקה לתשומת לב כאחד האדם.

רבים ממעריציו של ליבוביץ לא עמדו על המגע הדתי העמוק שהדריך אותו במסעו הביקורתי העקשמי, מסע ניטוץ האלילים. אמונה הדתית הייתה מיסודה כולה על השיללה, שלילה לשם שמיים. האדם הדתי, לפי ליבוביץ, הוא אדם החייב לעבור על פניו כל חפץ ועל כל סמל, על כל ארץ וכל עם, ולהסיר מהם את כתר המוחלט והטוטלי. וככל שהבריות בדבורה זה בלטת וככל שהן מיחסות לו מעמד של קדושה, כן יש לנתח אותו ביד קשה יותר ולקרוע מעל פניו את המסווה האלילי. זהו שורש המונוטאיזם של ליבוביץ: אין קדוש אלא הקב"ה לבדו, ואין ערך אלא הוא לבדו.

לדעתו, זהו גם סוד הסתרות המתגלות במשנתו. ליבוביץ לא ביקש מעולם לבנות לו פילוסופיה שיטית חיוונית, לא תורה סוד ולא תורה היודעת את הסוד. שוב ושוב שאל את עצמו מהו היריב שיש לקדש עליו מלכמתה בעת הזאת, מהו זה המשחית את הערכים או את האמונה, ואז יצא להסתער עליו בכל כוחו האינטלקטואלי ולהטנו הרטורי. ומכיון שהיריב השתנה מעת לעת, גם התגoba והמחאה הנדרשות שינו את דמותן מעת לעת. אולם תמורה זו התבקשה עמוק ממחשתו ואמונתו של האיש. באופן פרדוקסי, התמורה היא היא "שיטה". שכן אינה דומה המשחית הדתית שנדרשה בעניינו מול חרדים בשנות החמישים למחאה הדתית שהתקשה בעניינו מול הראייה קוק, אינה דומה המכחאה מול הרוב קוק האב למכחאה נגד הרוב קוק הבן. לא הרי הוויכוח המוקדם עם אנשי "ברית שלום" כהרי הוויכוח המאוחר עם דוברי השוביניזם הישראלי. ולא הרי המאבק נגד הממלכויות של בנ-גוריון כהרי המאבק נגד המיליטריזם של ירושי על כס השלטון.

גם התמורה העמוקה שהתחוללה בדעותיו של ליבוביץ בענייני דת ומדינה הייתה תלויה בכך, ולדעתי רק בכך. אמנם בראשית הדרך הוא תפס את מדינת ישראל כאתגר דתי מובהק, כמצע הכרחי לשם הגשמה התורה כתורת חיים, ואיילו באחרית הדרך הוא שלל בקנות מן המדינה כל משמעו דתית. אולם ברגעוד לדעתם של רבים וטוביים, לא אכזבה היהת כאן וגם לא יותר כפשוטו. הסנהה האקטואלית היא שהשתנתה, היריב הוא שהמיר את דמותו במרוצת השנים, החל באורתודוקסיה שלולה את עצם הלגיטimit של מדינה יהודית בזמן זהה ועד האורתודוקסיה שודומה וקידשה את המדינה הקיימת ועשתה אותה "יסוד כיסא ה' בעולם". אשר על כן, גם השיללה לשם שמיים נאלצה להחלף את פניה.

ואמנם, לפי עיקרונו זה נהג ליבוביץ עצמו להסביר את הניגודים שמצוא בעמדותיהם של נבאיי המקרא. לדבריו, אינה דומה הסכנה הרוחנית שריחפה על העם בימי ישעיהו, היינו אלילות כפשטה, עבودת עז ואבן, לאוים הרוחני שריחף אחר כך בימי ירמיהו, היינו האלהה של הארץ, של העיר והמקדש. לפיכך גם התגובה הנבואהית השנתנה מדור לדור. אולם המגמה הדתית העקרונית הייתה אחת ואין בולתה: "קדוש הוא רק מי שמעבר למציאות". ושוב, גם כאן לא אמר ליבוביץ את דברו רק על גיבורי המקרא ועל בני דודם אלא גם עלנו ועל בניינו ועל דורותינו, ואולי בידיעין ובלא יודעין דבר גם על עצמו ועל המאהה ה"נבואית" שהעמים על כתפו.

אפילו המשיח לא ניצל מנהת זרואה של מלחמת קודש זו. בראשית דרכו ייחס ליבוביץ לאמונה המשיחית ערך מתקן ובונה. אمنם גם לפי דבריו באוטם הימים הгалולה אינה עובדה, המשיחיות אינה נתועה בתוכנו ואינה מגוננת עליינו, אולם הוא ראה בה אמונה רומה ותובענית, העומדת תמיד מול המציאות, מציבה לפניה אתגר ודורשת במפגיע את תקנותה. רק מאוחר יותר, כאשר פשתה בתוכנו משיחיות פוליטית וולגנית, נראה היה כי ליבוביץ דוחה מעליו לחולותין את התקווה המשיחית וראה בה חולשה של כוח הרצון ונסיגה מן האמונה באחד. אין שני מלכים ממשמים בכתר אחד.

אי-ישkept זה וערנות זו הם שאפשרו לו לצפות מראש רבים מן המשברים ומן הטלטלוות שעברו עליינו. עוד בטרם הבנו זאת, הוא הורה בכלונו פן שליטתו בעם אחר תשחית את מידותינו ותהפוך את ערינו לקסתקטינים מכובדים. עוד בטרם הכירו בכך הוגים דתיים אחרים, הוא חזה את הסכנה הדתית הגלומה ב"חקיקה הדתית". הוא גם היה מן הראשונים שהתריעו ברבים מפני רעתו של הקיפוח העדתי. אולם מטבע הדברים, הוא גם טעה טעויות ניכרות. לטעמי, הטעות הקשה שבהן הייתה מגולמת בניתוק הנוקשה בין דת למוסר.אמת, ליבוביץ אמן ביקש להבטיח בכך את עצמותה של הדת, לגונן עליה מפני רודוקציה אל המוסר ומפני הבלעה גמורה בתחום הומניזם האירופי. אך הוא לא ידע כי יבואו ימים שיתהפכו בהם היוצרות ודוקא המוסר האנושי הוא שידיחה מפני הדת, ימים שהניתוק בין השניים יאימס לשוטה לتورה פנים של אכזריות ומשטמה. כך קרה, למר גורלו, שדוקא אלה מבני זמננו הרוחניים ממנו ביותר – הימין הדתי-הקיצוני מצד אחד והקבוצה החילונית-הוולוגרית מצד אחר – הם הנחוצים לפתח בכנף בגדו והם המציגים מפי דברים רהוטים וסדרורים על הסתירה שבין תורה למוסר.

ליובוביץ היה איש רנסנס: כימאי ורופא, פילוסוף ותאולוג (לאמינו של דבר, אנטי-תאולוג), מוכיח בשער, מנהת פוליטי, נואם כריזמטי, שחקן, לוחם ללא חת, עורך האנציקלופדיה העברית, איש שرك מעטים תרמו כמותו להשלמתם של בני דורו. אולם מי שהכירו אותו מקרוב ראו בו בראש ובראשונה מורה, איש דברים שככל מאודו חشك ללמד, לחזור וללמוד עוד ועוד. הוא נהג להיענות כמעט לכל

הזמנה: היה נושא בקורס באוטובוס לצפון הארץ למד שיעור בכתה בית ספר, והיה נושא בערב לדרום הארץ להרבען תורה פוליטית במתנ"ס של עירית פיתוח. ולא ידע לאות. זכווני, לפני שנים, נסע המורה הצען עם קבוצת מורים צעירים ל"ליל שימורים ולימודים" בקריית שמונה. במהלך הנסיעה לא חדר האיש לדבר, להסביר ולשכנע. כשהגענו לעיר, הוא נשא את הרצאת הפתיחה. כשהתפלונו לסתור שיעורים מקבילים, הוא היה המורה היחיד שלימד שני שיעורים רצופים בזה אחר זה. כשהתכנסנו לים פוזין מסכם, הוא עמד בראש המדריכים. גם בדרכו הארוכה חזרה לירושלים לא חדר מן הבירור המלומד. עם עלות השחר, כאשר הגיענו לבתו, קפץ בזריזות מן המכונית ואמר: "בעוד שעתים עלי לך לחתילת ללא הפסקה, ליבובי מה עלי: "קשה לדבר? קשה להקשיב לאחים! ". אנחנו חסרים היום את הדיבור הזה, אני חסר אותו, את האיש הנדר הזה שירעים עליינו בקולו ויוכיח אותנו על פנינו.

לציוון מהה שנים להולדתו של ישעיו ליבובי התכנסו במכון זן ליר בירושלים אנשי ונשים שלמדו מפי תורה, מדע ופילוסופיה, וחזרו לדzon במשנותו, לגבי התמקדויות בשאלת היחס בין שמרנות לרדיקליות. קצחים החלבו בדבריו, קצחים הסכימו עם וקצחים חלקו עליהם, אך כולם הושפעו מהם ונגעו בעקבותיהם. בספר זה מוקבצים ייחדיו מאמרם ומוסות מגוונים שהתחברו הדרלים לעורר גם לאחר שקו נדם, ומצד אחר הוא מבטא את הטע הוויכוח והביקורת שגם הם לא גוועו במרוצת השנים. נושאי המאמרים נבחרו בידי הכותבים, ולמרבה העניין רבים מהם העדיפו להתרשם דוקא בהשquetteו הרתית. ימים יגידו אם גם בעתיד תעמוד סוגיה זו במקוד הדין הביקורתי שיקדש לעולמו ולכתבו של ישעיו ליבובי.

ברצוני להודות לד"ר שמשון צלניך, ראש המכון זן ליר בירושלים, שנแทน את ברכתו ותמכתו בספר; לרוב פרופ' נפתלי רוטנברג, יוזם הכנס; הערכה ותודה לדפנה שרייבר, מנהלת תחום תרבותות וזהות יהודית במכון זן ליר בירושלים, שבבעודה יצרתיות הפעלה את הכנס לאירוע מיוחד בשיח האקדמי והציבורי שלנו. לזכות מחלוקת הפרטומים של המכון, לשירה סורני, לגליה שמאע וליננה רצון על המחויבות העמוקה והמקצועית בהבאת הספר לדפוס, לנילי לנדרסברג על עריכת הלשון הנאה והקפידנית. יעדמו כולם על הברכה.

מכון זן ליר בירושלים, יולי 2006